

GALICIA. NOTAS DE ACTUALIDADE

Este ano 2007 tivo nas “notas de actualidade” sobre historia da educación en Galicia un notable carácter expositivo. Así, en Nadal de 2006 o MUPEGA inauguraba dúas valiosas e interesantes exposicións: unha, sobre a prensa escolar ou de finalidade xeralmente educativa orixinada en Galicia ao longo da segunda metade do século XIX e de todo o século XX, pero singularmente durante os últimos 25 anos do século XX, que tivo como comisario a Vicente Peña Saavedra, quen era tamén o Coordinador e impulsor científico do Museo Pedagóxico de Galicia, e, a outra, sobre os xoguets dos máis pequenos, nun tempo que podería situarse entre os anos 30 e os anos 60 do século XX, neste caso coordinada pola profesora María do Carme Arca. Entre tanto, tamén en Vigo se inauguraba no Verbum- Casa das Palabras unha exposición sobre xogos e xoguets de nenos e para os nenos e as nenas, consistente na mostra duns 700 obxectos, procedentes da colección creada por Raquel Chaves e hoxe salvagardada pola Fundación do mesmo nome.

En xuño instalouse en A Coruña, antes de pasar a Vigo, a exposición “Las Misiones Pedagógicas 1931-1936”, que tiveron como comisario ao profesor da Escola Universitaria de Magisterio de Lugo Uxío Otero Urtaza. A valiosa e moi fermosa mostra, dividida en doce apartados, fai un percorrido polos antecedentes, a formación do Patronato das Misións, os grupos de Misións e os seus servizos (o museo circulante de pintura, as bibliotecas, o cine, o teatro e coro, o guiñol, os cursos para mestres), a guerra civil e o exilio, incluíndo un riquísimo patrimonio, tanto documental como fotográfico, e a presentación de instrumentos orixinais usados nas misións:

gramófonos, discos, aparatos de cine, cámaras fotográficas, epidiascopios, e unha parte das copias de cadros de pintura clásica española usadas no seu momento. Alén dos fermosos detalles incluídos, a Exposición permitía dar conta do amplo programa de traballo desenvolvido en toda a xeografía española, e tamén, do que en Galicia significaron, tanto a través da gran misión itinerante que percorreu unha notable parte de Galicia en 1933, como por medio da creación dun alto número de bibliotecas escolares (sobre todo, nas provincias de A Coruña e de Pontevedra, baixo o significativo impulso dos inspectores Manuel Díaz Rozas, e Roxelio Pérez González, respectivamente), e mediante a intervención dun grupo non menor de galegos, entre eles Otero Espasandín e Rafael Dieste.

Noutra orde de cousas, 2007 foi o ano do Centenario da creación da Xunta de Ampliación de Estudos e Investigacións Científicas (a recoñecida JAE). Diversos actos e publicacións en toda España referíronse á cuestión. En Galicia, os profesores Ricardo Gurriarán e Antón Costa Rico organizaron, a través do portal virtual do Consello da Cultura Galega, o “Album da ciencia”, un percorrido, semanalmente renovado, polas bio-bibliografías de máis de 50 galegos e galegas que, desde diversos campos profesionais, disfrutaron dalgunha bolsa ou axuda das concedidas pola JAE, podendo así viaxar a países europeos para perfeccionar a súa formación en contacto con institucións, profesores e investigadores prestixiosos. Un percorrido que a miúdo sorprende pola presentación de biografías, que poñen de relevo a participación dos galegos e das galegas nos debates académicos e científicos e no clima cultural dos pasados anos 20 e 30, en boa maior medida do esperado.

Unha vez máis, no pasado verán celebráronse as VI Xornadas de Historia da Educación convocadas dentro dos Cursos de Verán da USC, organizadas por Uxío Otero Urtaza e apoiadas polo concello de Foz. Nesta pasada convocatoria a formación do profesorado ocupou a centralidade das intervencións dos conferenciantes e intervincentes nas táboas redondas.

A escala española hai que sinalar que en Berlanga de Duero (Soria) se inaugurou o CEINCE, ou Centro Internacional da Cultura Escolar, centro museístico e de investigación sobre a escola nos séculos XIX e XX, baixo a dirección do profesor Agustín Escolano Benito, co apoio da Fundación Germán Sánchez Ruipérez, sendo alí onde no pasado mes de maio se celebrou o IIº Encontro organizado pola “Sociedad Española del Patrimonio Histórico Educativo” (SEPHE), ao que acudiron os profesores galegos Vicente Peña Saavedra e Antón Costa Rico. A finais de xuño celebrouse no Mosteiro de Guadalupe (Cáceres) o XVI Coloquio Español de Historia da Educación organi-

zado pola Universidade de Extremadura e a “Sociedad Española de la Historia de la Educación” (SEDHE) abordándose neste Coloquio as relacións internacionais como contexto da pedagogía española nos séculos XIX e XX, en conmemoración, por outra parte, do Centenario da JAE. Neste Coloquio presentaron distintas comunicacións os profesores de Galicia: Anxo Porto, Vicente Peña, Carme Benso, Xosé M. Cid, Herminio Barreiro, Xosé Fernández, Uxío Otero e Antón Costa, como consta nos libros de actas editados.

É oportuno sinalar que o libro de Ricardo Gurriarán *Ciencia e conciencia na Universidade de Santiago (1900-1940)* (USC, Santiago, 2006) é xa o terceiro libro relacionado coa historia da educación en Galicia recoñecido co galardón dos Premios da Crítica Galicia, na sección de Investigación e na convocatoria de 2007.

Antón Costa Rico

USC

AOS 1100 ANOS DO NACEMENTO DE SAN ROSENDO.

No ano 2007 conmemoráronse con varias publicacións, actos congresuais e unha coidada exposición os 1100 do nacemento de San Rosendo, a quen a historia recoñece como home santo e recoñecido relixioso, bispo de Mondoñedo e abade fundador do mosteiro de Celanova. Motivos todos polos que interesa, en particular, á historia da cultura e da educación en Galicia.

San Rosendo nace no ano 907 no marco dunha familia aristocrática das que estenderon os seus dominios nos comezos do século X cara ao norte de Portugal, e por iso unha parte dos estudosos fano nacido preto de Porto, aínda que outros o sitúan preto de Ourense. Cando mozo é enviado a San Martiño de Mondoñedo para formarse co bispo e seu tío Savarico e en morrendo este no 928 será Rosendo (*Rudesindus*) elixido bispo de Mondoñedo (*Mindunieta*). Sería logo tamén bispo de Iria. Sobre o 930 un seu irmán dalle diversas terras en Vilare, no ano 942 a súa nai fai unha espléndida dotación de bens e no 945 funda, entón, Rosendo un mosteiro naquelas terras que pasarán a ser coñecidas como Cella Nova (un novo mosteiro). E di Hernández Figueiredo que a súa inauguración se fixo á imaxe do monacato carolino centroeuropeo, o que quizais implicaba a súa dirección mediante a regra bieita (asunto sobre o que non hai certeza histó-

rica), en presenza de 32 magnates galegos, nuns momentos en que a “aristocracia do norte e do sur do Miño opera(ba) como un estado maior, capaz de manobra política en todo o ámbito peninsular” (p. XV).

Rosendo fixo de Celanova un centro de poder cultural e relixioso. Poucos anos máis tarde (955) o rei Ordoño III, galego por nacemento e por formación, que subira ao trono en León no ano 951, encomendoulle o goberno de Galicia a Rosendo, no mesmo ano en que este iniciaba un segundo pontificado mindoniense ata o ano 959, para regresar ao mosteiro de Celanova, onde morrería no ano 977. A súa fama de santidad fixo que fose canonizado no 1172, reflexándose o seu traballo pastoral no texto haxiográfico que neste ano rematou de escribir o monxe de Celanova Ordoño *Vita et miracula de Rudensindus*, estudado e editado a fins do século XX polo profesor Manuel Díaz y Díaz.

Este estudo e outras investigacións viñeron dar na edición recente de dúas obras complementarias: PÉREZ LÓPEZ, S.L., *San Rosendo e Mondoñedo. Razóns dun centenario (907-2007)*, Mondoñedo, 2006, 194 pp. (que inclúe o testamento de Rosendo, mapas e distinta iconografía entre os seus apéndices documentais), e a de HERNÁNDEZ FIGUEIREDO, J.R., *San Rosendo*, BAC, Madrid, 2007 (cun esmerado texto).

Antón Costa Rico

THOMAS, HUGH, *Barreiros el motor de España*, Editorial Planeta, Barcelona, 2007, 650 pp.

NOVAMENTE THOMAS

Si, Hugh Thomas, o “heterodoxo” e “mítico” historiador inglés, introductor “tolerado” polo franquismo dunha interpretación histórica da guerra civil de 1936-39 distinta da versión oficial, o que afirmaba aquilo de que “a guerra civil fora unha guerra de mestres contra cregos e gañaran os cregos”, o historiador de posicións ideolóxicas sempre craras e explícitas na liña do tradicional liberalismo inglés, o investigador brillante produto da mellor escola historiográfica británica, o traballador sistemático e exhaustivo que non da puntada sen fío, o fustigador do fascismo, pero militante tamén do anticomunismo -aínda que se esforce noustante seguido por “comprender” tódalas experiencias sociopolíticas revolucionarias do noso tempo sen conseguilo case nunca-, o magnífico narrador de historias e defensor dun concepto moi pragmático e moi inglés da Historia, ese home un pouco carca e típico produto de “cámara dos lores”, ese polemista nato, en fin, o famoso Hugh Thomas está con nós novamente...

Acaba de saír o seu libro *Barreiros, el motor de España*, traducido por Mariano Antolín e publicado por Planeta neste ano de 2007. Un libro interesante e revelador. É coma se Thomas tivese moitas ganas de falar do franquismo desde dentro. E fala. E fala moito ademais. E conta cousas novas e pouco coñecidas. Fai por exemplo unha estupenda semblanza do Ourense do primeiro tercio do século XX ou da Coruña dos anos 30 e da primeira posguerra. Thomas marca con forza o arranque da saga familiar dos Barreiros na Galicia máis

arcaica, pero tamén máis vital, na aldea ourensá de Gundiás.

Eduardo Barreiros é, naturalmente, a figura estelar do relato. Espléndida historia a que nos conta Thomas do nacemento dun empresario creativo, orixinal, buscavidas, intelixente, habelenciosísimo. Mixtura de relato histórico-xeográfico-antropolóxico que acada momentos de gran beleza. Barreiros está no inicio do capitalismo español máis dinámico (retrato completísimo e sumamente interesante do Madrid de posguerra e dos primeiros 60), no nacemento das primeiras explotacións agrarias modernas (finca modelo de Ciudad Real) e na refundación da industria automotriz da Cuba revolucionaria. Alí morreu hai non moitos anos, despois de ter vivido moi desde dentro –e tamén desde fóra- a experiencia franquista e, sempre con lealdade, a experiencia revolucionaria cubana. En todo caso, Barreiros estivo sempre moi preto do poder. Quería estar no lugar preciso desde onde poder tomar as mellores decisións. Morreu con ganas de probar a súa experiencia mecánico-empresarial en China... É difícil atopar un exemplo mellor do cosmopolitismo, da creatividade e da capacidade de adaptación dos galegos a tódalas circunstancias imaxinables

Compre ler este libro. Abre horizontes novos.

H.B.

SUÁREZ PAZOS, M., CID FERNÁNDEZ, X. M., BENSO CALVO, C. (Coords.), *Memoria da escola. Cultura material e testemuños da nosa historia educativa contemporánea*, Xerais, Vigo, 2007, 325 pp.

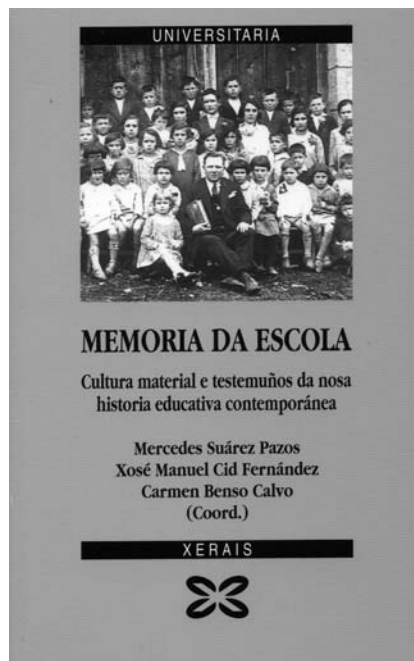

A inauguración dun pequeno museo pedagóxico na Facultade de Educación de

Ourense foi o motivo que suscitou a elaboración e edición desta colectánea de textos de historia da educación arredor da “memoria da escola e da cultura material escolar”.

Non sendo Ourense máis que unha pequena cidade de provincias, interior e formando parte dunha Galicia rural e alonxada dos centros de decisión política situados en Madrid (dito todo o anterior de modo un chisco simples) parecería que un museo, en tal contexto, non podería amosar nada significativo. En efecto, máis o menos era esa a perspectiva valorativa a que estabamos afeitos desde o enfoque da gran historia política “nacional”, que marcaba o canon para a historia da educación. Máis iso levaba a un excesivo simplismo narrativo e interpretativo. Diversas revisións teóricas dunha historia marcadamente estrutural e sociolóxica, abriron novas consideracións; unha delas, o que coñecemos como enfoque da historia cultural, máis preocupada pola dimensión cultural do social, por esclarecer os determinantes locais, polos acontecementos, polas biografías dos individuos, e polas prácticas sociais no seu concreto, está a ter notables consecuencias para a historia da educación, isto é, para o coñecemento aportado pola historia da educación, invitando a revisalo, ou contribuíndo a que os investigadores formulen de outro modo os problemas do coñecemento histórico ou novos problemas, e acudan a estudar novas posibles fontes documentais, como son ou poden ser as memorias dos protagonistas do relato histórico ou mesmo as autobiografías explicitamente construídas, as fontes orais, ou os obxectos e materiais relacionados neste caso co mundo escolar, examinados en parte desde unha ollada arqueolóxica (no duplo sentido: propia dos historiadores antigos e das súas técnicas de investigación, e *foucaultiana*).

Con todo isto, a posta en marcha dun museo pedagóxico local é moi posible que cobre outro significado, por ser entón algo recoñecido como máis vigorosa mediación para o coñecemento e a interpretación do pasado educativo nun escenario específico como o sinalado.

Querendo apuntar nesta dirección consideraron os coordinadores da presente colectánea que sería de interese convocar algunhas voces con aportacións investigadoras realizadas coa perspectiva que aquí comentamos. Abre a obra con senllos prólogos dos profesores Alejandro Tiana e Antón Costa. Dentro da primeira parte sobre a memoria, actualmente reivindicada como fonte, inclúense os traballos de Viñao Frago, de Fernández Soria & Agulló, de Mercedes Suárez e de Xosé M. Cid, que pasamos a comentar brevemente. Viñao ofrécenos unha aportación conceptual e

metodolóxica arredor, sobre todo, do valor das memorias para o coñecemento histórico-educativo: falamos da literatura memorialística de quen narra o feito de ser alumno, ou de ser docente, que se estende á memoria dos obxectos. Unha aportación, que madurece outras previas do autor, e que deberá ser considerada por quen se confronte con este tipo de textos. Con proximidade a isto, sitúase o texto de Mercedes Suárez que titulou “Crónicas autobiográficas: as condicións físicas da escola rural galega”, que expón o valor heurístico e os criterios metodolóxicos seguidos para a explotación de 70 autobiografías escolares de alumnos universitarios que realizaron a súa escolarización primaria en escolas rurais (xeralmente unitarias) da provincia de Ourense nos pasados anos 60 e primeiros 70.

Magnífico é o traballo que realizaron Juan M. Fernández Soria e M^a del Carmen Agulló sobre “a memoria confiscada do Maxisterio”, isto é, sobre a dialéctica entre a memoria e o esquecemento que viviron os milleiros de profesores primarios que despois de ter coñecido os ideais educativos da II^a República (e mesmo compartido con frecuencia), exerceron na escola franquista, logo dos respectivos procesos de depuración política: como se construíu a desmemoria, como se reconstruíu a memoria de anteriores imaxes, e, significados da dimensión moral do esquecemento.

Como nos casos anteriores, tamén a aportación de Xosé M. Cid ten continuidade con achegas previas similares do autor. Aquí, alcanza un texto narrativamente rico e ben elaborado a hora de presentarnos nove biografías de mestres da provincia de Ourense que, en tres momentos distintos (anos vinte, II^a

República, final do franquismo), laboraron pola educación renovada e laica (“Tres xeracións de laicismo”: Hipólito Sinforiano, Sueiro, Jacinto Santiago, Raúl González, Fernández Mazas, Ignacio Herrero, Luís Taboada, José Sueiro, Antonio Vázquez). Conectado con este traballo, construído grazas ao recurso á historia oral, está tamén o que nos ofrece Anxo Porto Ucha, cunha compoñente conceptual e metodolóxica sobre a historia oral e os fondos escritos privados, á hora de realizar unha auscultación do que significou a II^a República e de como se viviu a depuración por parte de moitos profesores da provincia de Pontevedra e as súas familias inmediatas.

En tanto que un Museo se ven patentizando ata o presente en determinados soportes materiais, a obra que comentamos abre un apartado á cultura material con tres aportacións: unha conceptual elaborada por Ramón López Martín, investigador valenciano, arredor dos elementos materiais da cultura da escola (que “traducen” os códigos da escola; son “catalizadores” dos procesos de ensino-aprendizaxe), e dúas achegas que nos ofrecen valiosa información histórica: unha elaborada por Carmen Benso sobre “a contribución do profesorado do Instituto de Ourense á produción de libros de texto de bacharelato” no tempo da Restauración, e outra, de P. Membiela e M. Vidal sobre as características do material de laboratorio para o ensino de ciencias, con atención particular ao existente na antiga Escola de Maxisterio de Ourense.

En conxunto, pois, un volume con novos datos e miradas á historia educativa.

Antón Costa Rico

DUBERT, I., *Cultura popular e imaxinario social en Galicia*, Servizo de Publicacións da Universidade de Santiago de Compostela, 2007, 205 pp.

O presente libro trata de recuperar o protagonismo social que os procesos de cultura popular desenvolvidos polo campesiñado e os sectores populares urbanos tiveron en Galicia entre 1480 e 1900. A imaxe do mundo destes sectores sociais tivo unha extraordinaria presenza e forza real, a pesar de que pola natureza oral das fontes non quedara unha pegada documental apreciable. Fronte a unha historia da cultura centrada no estudo dos elementos culturais máis queridos polas minorías, que se expresaban por escrito, e que, en ocasións, se ten presentado como a única realidade cultural do noso pasado, este ensaio procura descortinar elementos importantes da historia cultural de Galicia, tendo presente a densidade sociolóxica dos sectores populares.

O autor, que é profesor do Dpto. de Historia Medieval e Moderna da Universidade de Santiago, desenvolve o seu ensaio en cinco capítulos e unha introdución. O primeiro dos capítulos (“Sobre a cultura popular, a lingua e o imaxinario social”) ten un carácter conceptual e historiográfico e nel defínese a cultura popular “como un conxunto de prácticas sociais e culturais nadas a partir da continua ritualización de determinadas concepcións simbólicas levadas a cabo polas clases subalternas”. Tómase en consideración a estes efectos todo o debate e as aportacións propiciadas por unha historiografía postestructuralista e de fortes acentos antropolóxicos.

¿Por qué esa mesta cultura popular foi perdendo vixencia e protagonismo? O autor remítenos á histórica consolidación

na sociedade galega dunha asimetría socio-cultural “relativa ao desigual grao de participación das diferentes clases sociais en ambas as dúas tradicións culturais, a oral e a escrita, así como nas realidades lingüísticas que sustentaban a cada unha delas” (p. 34). Unha asimetría, moi relacionada coa relación que “o baixo clero estableceu co castelán, como un dos seus moitos mecanismos de dominación social” (p. 35) que operaba en beneficio das elites, e, neste senso, o castelán e o que con el se relacionaba, “acabou sendo un máis dos símbolos de poder e de diferenciación social”, aínda que o “control” da cultura popular e a redución do seu protagonismo vai alén dos propios factores lingüísticos.

No segundo capítulo analízanse algúns dos rasgos básicos da cultura popular na Galicia rural do Antigo Réxime: a súa negación nas fontes, as súas características, o papel do clero como intermediario entre dous mundos, as ofensivas (moralizadas) contra a cultura popular, eis como as resistencias presentadas, falando o autor das ofensivas desenvolvidas logo do Concilio de Trento e contra fins do século XVII, contra as fórmulas de sociabilidade popular, facendo notar o papel xogado por diversas institucións educativas, como os colexios dos xesuítas e as actividades dos franciscanos, comasí o incompleto da hexemonía e, ao contrario, a afouteza da cultura popular.

O terceiro capítulo (“A morte na dominación da cultura popular”) analiza como a “cristianización” da morte foi empregada na ofensiva domesticadora contra a cultura popular, facendo notar, ao respecto, o papel das Misións Populares relixiosas, a fin de encamiñar o curso do cotián nunha determinada dirección.

Víndose cara a fins do século XIX, cando en Galicia se sentían vivamente as transformacións socio-económicas, que contribuían a modificar as condicións históricas que ata entón fixeran posible o mantemento e o vigor da cultura popular tradicional, o autor estuda no capítulo cuarto a presenza da cultura popular na tradición literaria oral, o que lle leva a postular “unha maior antropoloxización da historia de Galicia” (p. 137) para unha mellor comprensión da nosa historia socio-cultural e do protagonismo alcanzado polos sectores subalternos na historia de Galicia.

Un interesante capítulo sobre “símbolo, imaxinario e identidade local no mundo urbano durante o Antigo Réxime” cerra este ben construído ensaio sobre un destacado fragmento da nosa historia colectiva.

Antón Costa Rico

VARELA OROL, C., *A Biblioteca Pública da Real Universidade de Santiago de Compostela, “Textos históricos Fonseca”, Servicio de Publicacións da Universidade de Santiago de Compostela, 2007, 381 pp.*

Un exhaustivo, crítico e ben informado estudo (desde o punto de vista *De re bibliographica*) sobre a xénese e os primeiros desenvolvementos da que debe ser considerada a Biblioteca Universitaria Compostelana, unha das mellores bibliotecas hispanas polo contido do seu fondo histórico; elaborado como tese de doutoramento por quen dedicou tantos anos de traballo a este centro como bibliotecaria e mesmo como Directora dela nalgún momento.

Con máis ou menos fortuna, o Colexio de Fonseca dispuxo desde os finais do século XVI de fondos bibliográficos pro-

pios, pero estes, contra suposto, non forxaron as bases ou os antecedentes da Biblioteca Compostelana. Polo contrario, a pesar de ser a Universidade unha institución en funcionamento desde mediados do século XVI, a que coñecemos como Biblioteca Universitaria foise constituíndo, entre as últimas décadas do século XVIII e as primeiras do século XIX, como una nova biblioteca, esta con carácter público, a diferenza da Fonseca, e foi esta a que forxou as bases da actual Biblioteca.

Enmárcase a súa creación no clima cultural ilustrado, que a partir de 1751 tamén se deixou sentir con indubable forza na Universidade de Santiago. Por tal motivo a autora abre unha interesante introdución sobre Ilustración e ilustrados ante a cuestión bibliotecaria (Mayáns, Pérez Bayer, Olavide, Sempere y Guarinos, e singularmente Sarmiento, o autor dun famoso *Catálogo* elaborado en 1748 e publicado en 1787 polo *Semanario erudito* editado en Madrid polo galego Valladares), poñendo de relevo a existencia, desde as disposicións de 1769 do Consello de Castela, dunha política bibliotecaria por parte do reformismo borbónico, dirixida á creación de bibliotecas públicas nas Universidades e tamén nos bispados (desde 1771); unha política deseñada en boa medida por Sarmiento e executada por Campomanes. Na introdución tamén se pasa revista ás fontes, todas as fontes, da investigación, rastreadas palmo a palmo na propia Biblioteca e no Arquivo Universitario, con particular detemento no *Catálogo* de 1790 e na copia de 1794.

En Santiago, as primeiras medidas conducentes á implantación na Universidade dunha Biblioteca Pública son tomadas en 1767 ao sinalar un orzamento e un persoal específico para ela. Desde 1769

incorpóranse os libros do Colexio de Santiago da Compañía de Xesús, extinta en 1767, “que aportan o máis importante do fondo histórico” (p. 43) e permiten a incorporación de importantes coleccións bibliográficas; tamén do Colexio de Monterrey procederán 1056 entradas e un total de 3039 volumes cos clásicos e os humanistas e notables fondos de teoloxía e de dereito canónico.

En 1774 o Director da Biblioteca Francisco del Valle Inclán dispoñerá o primeiro proxecto normativo tendo como modelo a Biblioteca Real, logo de realizar en Madrid en 1772 unha abondosa merca de libros, chegándose vinte anos máis tarde, en 1794, a un notable catálogo no que, sen embargo, aínda as ciencias e as artes só ocupan un total de 1500 volumes, menos do 10% do total; un catálogo no que, en troques, abundan as obras de teoloxía, de relixión e de xurisprudencia, máis que os libros de historia e de belas artes. Un panorama de distribución de fondos que vai cambiar entre 1812 e 1816 por mor das mercas de importantes coleccións bibliográficas de Belas Letras, de Historia e de Ciencias e Artes, chegándose en 1821 —o ano en que se fai un balance das súas fortalezas e debilidades, por encargo da “Dirección General de Estudios”— a un total de 8000 títulos e 20000 volumes.

Concha Varela analiza singularmente estes 50 anos; repasa as coleccións e as autorías presentes; anota as ausencias máis notables; enuncia adscricións de pensamento; describe a problemática suscitada pola organización, tanto dos catálogos en si (que se fai en 1794 baixo a guía da *Encyclopedie* francesa), como da súa disposición en sala (a orde dos libros, a topografía do saber), sen esquecerse tampouco da “Biblioteca de prohibidos”, á que

dedica as densas páxinas 216 a 260, poñendo de manifesto que os Indices de prohibidos presentes en Compostela eran todos posteriores ao ano 1800.

Unha sólida aportación, sen dúbida, para a historia cultural e educativa en Galicia, que, como outras, debe ser tomada en consideración polos investigadores hispanos concernidos.

Antón Costa Rico

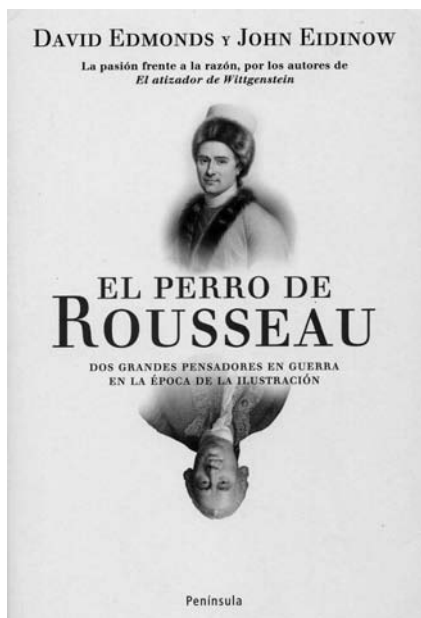
EDMONS, DAVID, EIDINOW, JOHN, *El perro de Rousseau*. Barcelona, península 2007, 412 pp.

Con ese título ¿deliberadamente equívoco?, pero, en todo caso, en la línea de ciertas publicaciones anglosajonas sensacionalistas y con pocos escrúpulos, David Edmonds y John Eidinow acometen un estudio, muy brillante desde el punto de vista narrativo, de una de las habituales relaciones tormentosas de Jean-Jacques Rousseau con sus contemporáneos. Esta vez, con el escocés David Hume. El libro apareció en Inglaterra en el 2006 y acaba de salir, en su versión española, en mayo del 2007, traducido por José Luis Gil Aristu, en Ediciones Península.

Aparentemente, sus autores se documentaron exhaustivamente para hacer el *relato de la guerra entre dos grandes pensadores de la época de la Ilustración*. Y digo aparentemente, porque entre los miles de citas desparramadas por todo el libro —bastante extenso por cierto, alrededor de las 400 páginas— no hay ni una sola en la que se indique con claridad su ubicación bibliográfica o su pertinencia. Nos imaginamos que todo ello se hace en aras de la agilidad narrativa, pero, teniendo en cuenta las conclusiones a que finalmente

llegan los autores, uno ya no está tan seguro de sus intenciones al escribirlo. Porque, ¿qué se pretende? ¿Defender la paridad jerárquica entre Rousseau y Hume en la historia de la cultura contemporánea? ¿Decir que Rousseau era un loco genial, pero un alienado a fin de cuentas?

Si admitimos que es lícito y forma parte del estilo entrar a saco en la obra de Rousseau, citándolo de no se sabe donde o plagiándolo sin citarlo, entonces podemos concluir que la obra es una recreación y una paráfrasis continua y brillante del filósofo de Ginebra. Pero que se diga –cosa que no siempre se hace-. En cualquier caso, los autores sí ponen de relieve los picos alcanzados por Rousseau en la historia universal de las ideas. Y analizan con profundidad y perspicacia la personalidad del filósofo y pedagogo suizo a través de su *correspondencia* y de sus *confesiones*.

Por otro lado, el aparato crítico-bibliográfico es abundante, pero descaradamente sesgado hacia la bibliografía anglosajona. Faltan los mejores estudios franceses sobre la vida y la obra de Rousseau. Faltan las aportaciones biográficas geniales del historiador soviético Albert Manfred (aunque, no sé por qué, abrigo la sospecha de que los autores recogen sin citarlas muchas de las ideas de Manfred, porque creo que sí conocen la traducción inglesa de la obra del historiador de Leningrado).

Uno no puede estar en contra de que se entre así en la obra de un clásico, pero me parece que debiera decirse y me parece que debiera advertirse al lector de las intenciones narrativas, estilísticas y recreativas previas. Porque, insisto, los autores nos ofrecen un libro atractivo, muy bien escrito y con mucho ritmo, pero, a medida que avanzamos en su lectura, nos vamos percatando de su falta de rigor científico (también es verdad que no creemos que los autores pretendan “vender” rigor histórico en ningún momento) y, sobre todo, de su falta de consistencia y rumbo ideológico. Por eso, al final nos queda un sabor de pura “salsa rosa ilustrada”. Es decir, nos encontramos probablemente ante uno más de los cotilleos sobre la historia sentimental de la época.

Pero nosotros tampoco tenemos nada contra la historia sentimental y la vida emocional de aquellos años. Entre otras cosas, porque el propio Rousseau, con sus *Confesiones*, sus *Meditaciones* y su *Eloísa* fue seguramente el primero en poner de actualidad la literatura memorialista y sentimental. Y fue el gran precursor del Romanticismo (cosa que señalan los autores, pero no con el énfasis que se merece –quizá porque quieren proteger y hacer

prevalecer las “esencias románticas” inglesas sobre las francesas, como corresponde a la tradicional rivalidad y competencia entre vecinos-). Eso ya lo señaló muy bien Althusser. Flaubert le daría una magistral vuelta de tuerca al tema en su *Éducation sentimentale*. Las novelas por entregas del siglo XIX y los seriales radiofónicos, las telenovelas y los *reality shows* del XX vendrían a completar con el tiempo el panorama. Y, desde los inicios del siglo XXI, las emociones inundan el mundo, quizá para ocultar la reflexión y la moral...

No nos extraña, pues, que este libro haya salido así. Cuando se investiga sobre cosas tan dispares como las relaciones *Wittgenstein/Popper*, *Spaski/Fischer* o *Rousseau/Hume*, el resultado no puede ser otro. Pero está claro que la historia de las emociones y la salsa rosa siguen estando de moda...

H.B.

ESCOLANO BENITO, A. (Ed.), *La cultura material de la escuela. En el centenario de la JAE, 1907-2007, CEINCE, Berlanga de Duero, 2007, 368 pp.*

Un volume que recolle as contribucións presentadas nas II^{as} Xornadas científicas da Sociedade Española do Patrimonio Histórico Educativo, celebradas en Berlanga de Duero (Soria), en Maio do 2007, ao amparo do Centro Internacional da Cultura Escolar alí recentemente inaugurado.

Vintedúas contribucións o configuran. A primeira delas, a cargo do profesor Escolano, traza os grandes lineamentos e significados “da cultura material da escola”, referíndose ao legado material histórico da escola como cultura, á valorización das fontes materiais e á cultura material da

escola como obxecto historiográfico, introducíndose por isto na semioloxía dos obxectos–pegada e na lectura de obxectos e de representacións.

A cultura como patrimonio, a museoloxía e a museografía da educación, a problemática que representa a construción dun museo pedagóxico virtual, ou o CEINCE como Centro de Memoria, foron algunhas das temáticas reflexionadas. Pedro Luis Moreno e González Faraco fixeron senllos percorridos pola modernización da cultura material da escola, nun caso ata 1936, e no outro, durante a segunda metade do século XX. Presentáronse estudos de caso sobre o patrimonio escolar: as escolas leonesas Sierra–Pambley, o Programa de Radio Horizontes en Asturias, o Museo Pedagóxico de Aragón, o Centro de Recursos e Estudos da Escola de Cantabria, o Museo Pedagóxico Andaluz (proceso cara á súa creación), e unha experiencia brasileira. Vicente Peña Saavedra presentou unha posición de síntese sobre os instrumentos de identificación, catalogación e xestión do fondo patrimonial do MUPEGA. A innovación do material escolar vista a través dos manuais de Pedagogía entre 1875 e 1936, varios estudos sobre o material científico pedagóxico presentados por parte de profesores da Universidade de Murcia, a incidencia da JAE, unha filmoteca para a historia da educación ou a experiencia da Base virtual Padre–Manes de textos escolares europeos e latinoamericanos, foron igualmente outras das aportacións realizadas a este Encontro.

Eis, pois, o sostén académico e mesmo institucional dun proceso de traballo e de investigación histórico–educativa, que se vai patentizando ademais na constitución organizada de diversos lega-

dos patrimoniais escolares ao longo da xeografía española.

Antón Costa Rico

RUBIO MAYORAL, J. L., *Disciplina y rebeldía. Los estudiantes en la Universidad de Sevilla (1939-1970)*, Secretariado de Publicaciones de la Universidad de Sevilla, 2005.

Unha cumprida obra que analiza, en particular, o papel xogado por moitos dos estudantes universitarios sevillanos, sobre todo, durante os pasados anos 60 na conquista da democracia. Neste ano 2008, aos 40 anos do Maio do 68 en Compostela, é oportuno comentar nestas páxinas de *Sarmiento* esta obra, que ofrece unha rica información histórica sobre as Universidades e a política universitaria española durante o franquismo.

O libro, despois dunha introducción contextualizadora, está organizado en dous grandes apartados, como as dúas caras dunha moeda, o da “Disciplina”, con tres capítulos. No gran apartado da “Disciplina” preséntanos o autor, con áxil prosa, o que era considerado o “ideal de estudante” no novo modelo de Universidade que se comezaba a configurar nos tempos da Guerra Civil, isto é, o concepto de estudante que se establecerá no marco legal, a xénese e implantación do SEU (Sindicato Español Universitario) como sindicato único na Universidade de Sevilla desde 1939, a “Ley de ordenación de la Universidad española” de 1943, e a representación oficial dos estudantes na Universidade, mostrando tamén as crises habidas no SEU e os seus procesos de ruptura en 1965.

Sería este ano o punto de partida para situar as bases da “rebeldía” universitaria.

Do que coñecemos como movemento estudiantil, que xa tiña uns primeiros gromos en 1961, a través da Federación Universitaria Democrática Española (FUDE), con nomes coñecidos, logo, como o núcleo sevillano do PSOE: Felipe González, Escuredo, De la Borbolla, Alfonso Guerra, Galeote ou Luís Yañez. 1965 é o momento do nacemento das Asociacións Profesionais de Estudiantes, antecedente da construción no curso 1967-68 do Sindicato Democrático de Estudiantes Universitarios, das reunións preparatorias do Congreso Democrático de Estudiantes celebradas en Sevilla (onde participan os estudantes galegos Francisco Álvarez Fontenla, Rafael Barez Vázquez e Lorenzo Porto, vinculados ao PCE e encartados no sumario 559/1968), e da revolta estudiantil rexistrada en Sevilla en marzo de 1968, con 23 estudantes sancionados e cerres de Facultades. Con minuciosidade, sostida por un coidadoso traballo de explotación de fontes orais, de análise da prensa e de contrastación de datos, como tamén por unha feliz prosa, Juan Luís Rubio presenta os diversos elementos constituintes da “ruptura universitaria”: os procesos organizativos entre o estudantado, as tomas de acordos, as eleccións a representantes, as posicións das autoridades universitarias, o debate entre estudantes “radicales” e “reformistas”, e outros elementos que conformaron “a rebeldía”.

A presenza de numerosas pero tamén escollidas ilustracións e a aportación adecuada de fontes bibliográficas e documentais completan unha obra “seria, fundamentada, e á vez amena e chea de interese”, como escribiu no Prólogo a profesora sevillana María Nieves Gómez, facendo un xuízo valorativo que pola nosa parte compartimos.

Antón Costa Rico

FERNÁNDES, R., LÓPES, A., MENDES DE FARIA FILHO, L. (Orgs.), *Para a compreensão histórica da infância*, Campo das Letras ed., Porto, 2006, 362 pp.

A infancia e a súa educación constitúe unha das temáticas prominentes da actual investigación histórico-educativa, baixo a influencia das correntes etnometodolóxicas, interesando, en particular, os aspectos biográficos e as circunstancias socio-culturais do vivir, en contraposición á anterior e máis simplista imaxe do neno como alumno e como escolar sometido a cuantificación. Nesta perspectiva descúbrense múltiples infancias e unha ampla gama de situacións e procesos educativos, que camiñan por separado ou que se entretecen con percorridos escolarizadores. E é aquí, onde os historiadores da educación están a abrir un espazo de investigación, ante a convicción de que sobre as infancias se sabía menos do que se pensaba e cría.

Esta posición explica o presente texto colectivo *Para uma compreensão histórica da infância*, que pasamos a comentar. Responde a un proxecto de investigación sostido conxuntamente por profesores e investigadores de Portugal e de Brasil, que deu igualmente lugar á realización de contribucións de mestrado e de doutorado. Nel recóllense os textos finais derivados de varios Encontros de Traballo e da discusión das varias perspectivas suscitadas polos textos iniciais, permitindo afirmar modos adecuados de abordaxe de varios problemas suscitados por este sector da investigación histórica.

Tres grandes apartados organizan e articulan as 16 contribucións presentes na obra. Un primeiro apartado está adicado as fontes para a historia da infancia. Jorge Crespo analiza as prácticas e as represen-

tacións do xogo no Antigo Réxime, sinalando o paso das referencias negativas ao xogo, á valorización do “xogo pedagóxico” cara a fins do século XVIII. Mª Cristina Soares reflexiona sobre as posibilidades e os límites da literatura como fonte para a historia da infancia (pp. 21-42), con atención, pois, á literatura como construtora da historia da infancia, sendo ela mesma un produto cultural historicamente situado, o que obriga a facer “o entrecruzamento de fontes, para garantir a historicidade da súa análise” (p. 39). Greive aborda as “representacións da crianza e o imaginario da infancia” no século XIX no Brasil, con atención a como se reflexou nos textos escritos o imaxinario da “infancia civilizada” e como se representou. Alberto López revisa, pola súa parte, a presenza da infancia indixente na prensa de Setubal (1870-1930): quen eran os produtores do discurso, cal a súa configuración ideolóxica e que expresaban. A profesora portuense e tamén recoñecida historiadora Margarida Filgueiras analiza a vida nun internado feminino: o Instituto do Profesorado Primario con sedes en Lisboa e Porto, entre os anos 30 e 50 do século XX; un internado visto desde as categorías conceptuais foucaltianas (“vixiar e castigar”). Luis Vidigal vaise ao tempo da República portuguesa para revisar, dunha parte, o que sobre os nenos dicían os libros para nenos, e da outra, evocar a infancia traballadora camponesa e sen xogos, mediante unha exploración da memoria oral e o seu tratamento. Tal contraposición, que presenta, en certo modo, dúas infancias, aínda así, permite deterse nos tempos de lecer e nos brinquedos populares.

O segundo dos apartados aborda o binomio “historia da infancia e ciencia sobre os nenos”. Antonio Gómes Ferreira, o historiador portugués máis relevante

neste campo de investigación, e José Gondra presentan o texto “Idades da vida”, en Portugal e no Brasil entre os séculos XVII e XIX, aportando datos sobre a indicación a cargo de pedagogos e de médicos hixienistas das idades da vida infantil, o que supoñía pensar a infancia desde unha determinada racionalidade, que incluía a idea dunha vida segmentada (p. 173), e da que había que identificar as fases. Os autores reflexionan sobre a pertinencia das varias racionalidades históricas postas en xogo. Rogerio Fernández, *senior* historiador lisboeta da historia da educación, introdúcese no estudo das Casas de Asilo (ou de acollida) da infancia (feminina) desvalida” na Lisboa de mediados do século XIX: o tipo de instrución e de currículo, as instalacións, e outros extremos destas Casas controladas por mulleres pertencentes a “alta sociedade”. Mendes de Faria estudia, pola súa parte, a experiencia de formación profesional agraria impulsada por Firmino Costa en Minas Gerais, no Brasil, nas dúas primeiras décadas do século XX, devorándose nos significados desta formación para o traballo.

Dentro do terceiro gran apartado, dedicado ás contribucións construídas desde ángulos comparados, Kuhlman Junior aborda unha reflexión interesante sobre a necesidade de comprender os procesos nacionais relativos á infancia desde a súa ligazón ás relacións internacionais e mediante a instrumentalización de patróns comparativos. Diana Gonçalves Vidal, a historiadora paulista, analiza un exemplo dos procesos de internacionalización da educación, mediante o concepto de “circulación de persoas, modelos e obxectos”, a través do estudo do material didáctico decimonónico existente e musealizado actualmente na escola portuguesa de Valega (Ovar); gran parte do material

forma parte do “Museo Escolar Brasileiro” e foi importado do Brasil. Aquí, Menezes Vieira procedeu á “nacionalización” do “Musée Scolaire Deyrolle” de creación francesa. Así, é posible falar dunha historia conectada da educación entre Francia, Brasil e Portugal.

Son tamén motivo de atención: as representacións da infancia na obra literaria de Aquilino Ribeiro; os discursos xurídico-educativos realizados nos anos 10 e 20 do século XX, tanto en Brasil como en Portugal, arredor da infancia pobre, como obxecto de intervención social; e, a análise dos dispositivos utilizados para a educación física na reforma do ensino primario de Minas Xerais a comezos do século XX.

O conxunto das aportacións, aínda que non presenta unha imaxe unitaria (nin o pretende), ofrécenos perspectivas e posibilidades metodolóxicas para o estudo da historia da infancia, así como, información para a comprensión histórica de diversas infancias e dos procesos educativos en que se viron envolvidas, e adecuadas contrastacións sobre o valor heurístico de específicos conceptos históricos vinculados á perspectiva da “historia cultural”.

Antón Costa Rico

MUSEO PEDAGÓGICO DE ARAGÓN, *El libro de los escolares de Plasencia del Monte*, Facsimil, Museo Pedagógico de Aragón, Huesca, 2007.

Seguindo en parte o camiño trazado polo Museo Pedagógico de Galicia, tamén a Comunidade Autónoma de Aragón ven de constituír o seu Museo Pedagógico, aínda que aproveitando neste caso o tesouro de etnografía escolar constituído ao longo de máis de vinte anos en Huesca

polo profesor Rafael Jimenez. E como carta de presentación escolleu o seu director, Víctor M. Juan Borroy, a edición facsimilar dun “libro de vida”, constituido día a día polos escolares oscenses de Plasencia del Monte en 1936, xunto co seu mestre, o freinetiano Simeon Omella.

Un fermoso relato de vida escolar de 100 páxinas ilustradas, editado coa tipografía das prensas Freinet traídas de Francia, onde a Cooperativa de Ensino Laico, guiada por Freinet, as distribuía ás escolas. Un “libro de vida” que un escolar e a súa familia gardaron durante décadas, salvándoo da “desmemoria”, na que sucumbiron outras felices experiencias do tempo republicano. Un “libro” escrito coa inocencia dos cativos e que nos fala das súas preocupacións e ledicias hai 70 anos e nun escenario rural.

Quizais sexa oportuno sinalar que Freinet escribiu o primeiro opúsculo informativo sobre o seu enfoque metodolóxico e as súas innovacións pedagóxicas (*L'imprimerie a l'école*) en 1927 e que desde antes do inicio da segunda República xa a inicial orientación freinetiana comezaba a ser coñecida por algúns ensinantes españois do Mediterraneo e de Cataluña. O inspector Herminio Almendros faría a maior difusión a través dun dos libros editados por “Revista de Pedagogía” (*La imprenta en la escuela*). Pero en Huesca e Lérida, singularmente, constitúiranse ademais uns núcleos apreciábeis de profesores freinetianos, arredor dos “batecs” (onde, por exemplo, participaba Josep Alcobé Biosca, a quen acollemos en Galicia nos pasados oitenta), e da revista *Colaboración*, que, se cadra, recibía n’A Caniza o profesor José Benito González, quizais entre algúns outros profesores galegos.

A presente edición facsimilar, xunto do “libro de vida” dos escolares, recolle presentacións atinadas a cargo de Víctor Juan Borroy e da Conselleira de Educación de Aragón, ademais dun máis extenso texto (“Texto libre sobre un libro de vida”: pp. 19-60) elaborado polo profesor da Universidade Autónoma de México —a onde foron parar varios dos máis destacados profesores freinetianos españois, como consecuencia da represión franquista de 1936— Fernando Jimenez Mier y Terán, o máis reputado coñecedor da historia deste grupo de máis de 100 profesores españois. Fernando Jimenez, que percorreu o itinerario docente e vital destes profesores en España, mediante un riguroso traballo de microhistoria e de historia oral, ofrece valiosos datos sobre Simeon Omella, ata o seu exilio en Francia, enriquecendo o que xa se sabía a través da esculca desenvolvida nos pasados anos polo profesor oscense Sebastian Gertrudix, motor da revista de acento freinetiano *Aula Libre*.

O libro é, pois, unha necesaria e fermosa recuperación, ademais dun agasallo para amadores de tesouros novos e vellos.

Antón Costa Rico

GURRIARÁN, Ricardo: *Ciencia e conciencia na Universidade de Santiago (1900-1940)*. Santiago de Compostela, Servizo de Publicacións e Intercambio Científico da Universidad de Santiago de Compostela, 2006, 763 pp.

O Servizo de Publicacións e Intercambio Científico da Universidade de Santiago de Compostela continúa incansábel o seu labor. Dentro da sempre coidada Colección Fonseca, Textos Históricos, no N° 11, de 2007, Concha Varela Orol enriquecénos con

A Biblioteca Pública da Real Universidade de Santiago de Compostela). No Nº 10, de 2006, Ricardo Gurriarán vén de publicar *Ciencia e conciencia na Universidade de Santiago (1900-1940)*, un amplo e exhaustivo estudo, produto de varios anos de investigación na súa Tese de Doutoramento. No subtítulo da obra achamos máis pistas para furgar no contido desta obra: *Do influxo institucionista e a JAE á depuración do profesorado*. O limiar corre a cargo do profesor Lourenzo Fernández Prieto, Catedrático de Historia Contemporánea, que dirixiu e orientou a investigación. Nel, baixo o rótulo de “O apagón científico do franquismo”, introdúcese claves que apuntan á motivación neste empeño adulto, a necesidade de indagar na memoria familiar, e á concepción do estudo, enfocado cara a análise das estruturas formativas e investigadoras creadas no país no ámbito das ciencias experimentais e as sucesivas promocións de científicos galegos que se iniciaron na investigación entre 1900 e 1940; a preguntarse “en que medida responderon a unha auténtica política científica, como se construíron as redes formativas, cal foi a súa importancia, cales os seus resultados e en que medida tiveron aplicación práctica en termos sociais e produtivos”.

Como sabemos, é de destacar o papel da ILE no desenvolvemento da práctica científica. Até a chegada da denominada terceira época da ILE (a de JAE), aquela tiña os seus propios laboratorios de experimentación pedagóxica en Madrid, dende a creación en 1876. O institucionismo, como forma de intervención organizada, estruturado ideoloxicamente, vai axitar dende a cátedra as estruturas da Restauración, ao traveso de políticas democráticas avanzadas, nun período de debilidade dalgunhas liberdades para o desenvolvemento da práctica científica. Moitas das súas propostas serían recollidas en lei, fundamental-

mente nos períodos do turno liberal, con Sagasta. Ademais da rexeneración ética, no que afecta á formación nas Ciencias Experimentais, foron os institucionistas os que crearon unha cultura de cambio, mediante os seus contactos con Europa. Dende o punto de vista da reforma, se primeiro estivo centrada nos esforzos pedagóxicos, logo serían as ciencias positivas e a atención aos métodos docentes, mediante propostas formativas e estruturais: participación, desfuncionarización e apertura social, orzamentos, descentralización e impulso da autonomía universitaria, infraestruturas experimentais e demais. A aparición da Lei de Autonomía Universitaria (1919) supuxo capacidade para xestionar un modelo formativo semellante ao da JAE. En 1922 creábase en Santiago a Facultade de Ciencias. O momento doce daríase entre 1930 e 1933. Destacou o reitor Alexandre Rodríguez Cadarso cun modelo de xestión innovador e cunha actitude do profesorado aberta e moderna, en relación á propia relación profesor-alumno.

Dende o punto de vista da súa estrutura, o traballo que estamos a recensionar está configurado en tres grandes bloques, intitulados “Antecedentes da formación científica: do institucionismo á Junta para Ampliación de Estudios. Unha formación moderna en contacto con Europa” (I); “A formación de científicos experimentais na Universidade de Santiago” (II), e “Os destinos despois do 18 de xullo de 1936: A liquidación da Universidade de Santiago e a represión do profesorado” (III). Cada un deles dividido en seis apartados.

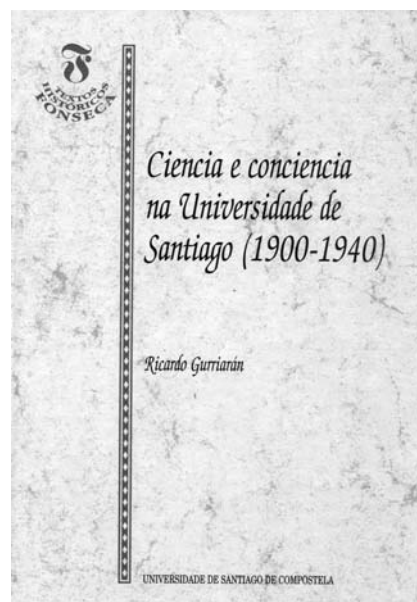
En Galiza e na propia Universidade de Santiago, anque tiñamos o antecedente da influencia institucionista de Augusto González Linares e de Laureano Calderón, protagonistas na chamada II Cuestión

Universitaria -que daría orixe á propia ILE- e algúns amigos sólidos (os Varela de la Iglesia e algúns alumnos como Mourelo ou Carracido), o poder dunha cidade eclesial e unha universidade impermeábel ao cambio, fundamentalmente apegadas ao dogma, non posibilitaron signos de apertura. Por outra parte, os que destacaron non se asentarian en Santiago. As actuacións foron tamén máis de carácter individual que de tipo asociativo. De todo isto demos cumprida conta en traballos anteriores. Por citar soamente algúns dos últimos, “Sobre Krausismo e Institucionismo. A Universidade de Santiago, Galicia e os comezos da Institución Libre de Enseñanza” (*Sarmiento*, 2 (1998), 7-38) e *La Institución Libre de Enseñanza y la renovación en Galicia* (Edicións do Castro, 2005). Anque cun enfoque dirixido á “conciencia sobre os límites dos recursos, as preocupacións sanitarias, a teoría ecolóxica e unha ética e sensibilidade enraizadas na natureza”, que “constitúen o *humus* no que agroma a nova cultura ambiental dos galegos e galegas de hoxe”, teño nas miñas mans cunha garimosa dedicatoria o estudo de Francisco Díaz-Fierros Viqueira *A cuestión ambiental en Galicia* (Galaxia, 2006), unha atinada reflexión sobre os problemas ambientais de onte e hoxe. Nel hai referencias a toda esta época que estamos a comentar e á miña obra, que agradezo.

Ademais do primeiro bloco referido ao institucionismo e ás accións derivadas da JAE en Galiza, Juan López Suárez e a Misión Biológica de Galicia (sobre esta cuestión escribín no *Boletín de la Institución Libre de Enseñanza* e en *Adaxe*), os galegos na Residencia de Estudiantes, a Residencia de Señoritas, o Instituto-Escuela...), ao longo das páxinas do libro de Gurriarán vanse sucedendo no segundo bloco cuestións sobre as “primeiras iniciativas investigadoras

e o ensino experimental (século XIX); correlación de poder académico na Universidade de Santiago (1900-1920); unha contribución para o desenvolvemento da formación investigadora: a Autonomía Universitaria; a consolidación da Universidade de Santiago na formación de investigadores (1930-1934); unha efémera luz entre a escuridade e o apagón, e o asociacionismo científico: do Seminario de Estudos Galegos ao Congreso de la Asociación para el Progreso de las Ciencias”.

A chegada do golpe dun sector dos militares e a conseguinte represión cebouse neste profesorado innovador. Todos os medios serían postos ao servizo do exército. Con todo, como pon de manifesto o autor, Santiago, ao non ser universidade de capital de provincia, mantería unha certa distancia, respecto ao mando militar e político. Levo varios anos investigando o fenómeno da represión franquista en Galiza, no que afecta ao maxisterio primario, e á dis-

tinción do que veño cualificando de “exilio interior” do profesorado, as súas características e modalidades. A esta cuestión, ademais de distintas colaboracións en Actas de Congresos, dediqueille o libro *Historias de vida* (Alén Miño, 2003) e “De rexeitados a esquecidos. O exilio interior dos mestres e mestras galegos depurados polo franquismo” (*Sarmiento*, 9 (2005), 15-36). A bo seguro que todo isto estivo tamén presente na Universidade, moitísimas veces de forma silandeira. O terceiro bloco do texto de Gurriarán ocúpase precisamente desta época: “A Universidade de Santiago en 1936; o purgatorio dos sancionados durante a Guerra Civil; a oficialización da represión: os expedientes sancionadores da Comisión A na Universidade (2ª fase da depuración); investigadores e científicos galegos represaliados noutras universidades españolas, a universidade e as redes de investigación no Novo Estado, e a empresa Zeltia, semente de depurados: o comezo da investigación científica industrial en Galicia a partir dos ‘cerebros’ excluídos”.

Estamos, pois, diante dunha obra importante. Como estudoso do fenómeno institucionalista en Galiza dende hai preto de trinta anos, congratulámonos pola súa aparición. Pola gran presenza de nomes de persoas que se van sucedendo, é de agradecer o Índice Onomástico, incluído ao final. Tamén a selección de fotografías da época, que ilustran sobre os seus protagonistas, que pasaron maiormente polas aulas universitarias. Polo seu contido, e como non podía ser doutra maneira, coñecendo ao autor e ao director desta investigación, é de eloxiar así mesmo a utilización do galego como lingua de difusión. Se o libro é oportuno polo ano de publicación, o “Ano da Memoria” (2006), cando se estaban a lanzar con máis intensidade as pescudas sobre a ruptura que significou a dita-

dura franquista, a tensión mantense neste 2007, dedicado a conmemorar o centenario de creación da “Junta para Ampliación de Estudios e Investigaciones Científicas”.

Ao longo destes anos, lembro a Ricardo Gurriarán sempre presente en todas as actividades relacionadas coa temática comentada, no cenáculo compostelán, atento constantemente ás reflexións sobre as relacións de Galiza co institucionalismo e coa Institución Libre de Enseñanza. Co seu espírito deportista, é continuador dos Gurriarán, de Gonzalo Gurriarán, tamén citado por Díaz-Fierros Viqueira no referido estudo, nos seus esforzos de compromiso ambiental. Quizais alenten no fondo en todos eles os principios krausistas de harmonía e preferencia pola natureza, dos que fixeron gala en España no seu día homes como Julián Sanz del Río, Francisco Giner de los Ríos ou Manuel Bartolomé Cossío.

Noraboa, Ricardo.

Anxo Serafín Porto Ucha

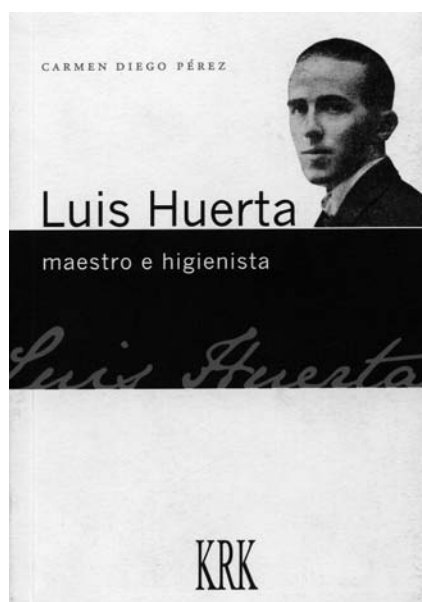

DIEGO PÉREZ, C., *Luis Huerta: maestro e higienista*. KRK, Ediciones, Oviedo, 240 pp.

La aproximación biográfica a un personaje supone riesgos que el investigador debe asumir y que no siempre se ven compensados en el resultado final del trabajo. Entre nosotros no es un modelo de investigación que goce de predicamento y, menos, tradición. En nuestro país los trabajos biográficos se sitúan siempre más cerca de los libros de memorias y recuerdos que de la pura biografía en sentido estricto. De ahí la importancia del trabajo que en torno a la figura del maestro higienista Luis Huerta nos presenta la profesora Carmen Diego. Porque a las dificultades propias de cualquier investigación

histórica, hay que añadir, en esta ocasión, las impuestas de manera externa. Ya que no siempre es posible acceder a la documentación y fuentes requeridas. Una veces porque se encuentran demasiado dispersas y otras porque las restricciones de acceso a la documentación determinan un ritmo de trabajo al que resulta difícil adaptarse. Todo ello contribuye a que no sea demasiado frecuente encontrarse con obras de esta factura y naturaleza.

El primer tercio del siglo XX se constituye en nuestro país como el tiempo del magisterio. Es indudable que a ello contribuyeron, además del ambiente regeneracionista de la época, la actitud comprometida de buena parte de los maestros y maestras españolas. Aunque suficientemente estudiado, el periodo presenta, aún, aspectos que habrá que seguir completando, entre los que no son de menor importancia las biografías de los protagonistas. Porque las vanguardias, la formación del magisterio, el asociacionismo y

todas las circunstancias que rodean a la escuela del primer tercio de I siglo XX en España, no se pueden entender sin la aportación entusiasta y ecléctica del magisterio español. Entre cuyas filas Luis Huerta se convierte desde ahora mismo en un referente obligado. Maestro defensor de todas las cuestiones eugénicas, publicista, conferenciante y hombre público. Fue además fundador de la revista *Enseñanza Moderna*(1912) Y sobre todo, un entusiasta promotor de proyectos relacionados con el higienismo y la medicina social. Luces y sombras de una vida expuestas con pausado equilibrio. Descubrimiento de una vida injustamente olvidada, como la de tantos otros. Aunque en este caso felizmente recuperada, gracias al trabajo paciente y encomiable de la profesora Carmen Diego.

El texto se articula en torno a la figura olvidada del maestro y el hombre. Para ello se perfila, en primer término, el contexto: el Gijón pujante y renovador de principios del siglo XX en donde el Luis huerta pasa su adolescencia y juventud. Y a partir de ahí se centra en la figura del personaje y su descubrimiento. Con un tono equilibrado y pausado se va reconstruyendo la vida profesional y personal del maestro. El trabajo se constituye así en una aportación novedosa que viene a completar el conocimiento y comprensión de un tiempo, desde un óptica individual y absolutamente personal. El relato de la trayectoria vital del personaje que constituye el capítulo más largo del libro, el segundo, acaba por convertirse en la crónica de un tiempo dilatado, difícil y diverso. El que determina la propia existencia del biografiado (1889-1975). Entusiasmo, eclecticismo, a veces desmedido, y siempre una confianza absoluta en la educación y la escuela. Son las constantes que mejor definen la existencia nada fácil del maestro y su familia. El libro se completa con tres capítu-

los de menor extensión, aunque no por ello menos interesantes, dedicados respectivamente, uno a las fuentes de investigación relativas al personaje en cuestión, otro de anexos de interés y finalmente un índice

onomástico. El libro que ahora aparece publicado obtuvo en el año 2005 el premio "Rosario Acuña" de Investigación.

J. Luis Iglesias